

*Ріст науки неминуче зумовлює
надзвичайне розширення меж
філософської та релігійної свідомості
людського духу.*

В. І. Вернадський
«Нариси з історії сучасного наукового світогляду»

ВСТУП

Сьогодні дедалі гостріше постає питання: *що таке європейська ідентичність?* Відповідаючи на нього, без перебільшення можна сказати, що осердям європейської ідентичності й водночас унікальним надбанням європейської культури є *секулярність*. Але іронія в тому, що, як влучно зауважує Чарльз Тейлор¹, не цілком зрозуміло, в чому ж полягає ця секулярність. Безсумнівно, що секулярність – це специфічний тип світогляду, однак неясність його специфіки зумовлена неоднозначністю трактування секуляризації (тобто процесу, результатом якого є секулярність).

На світанку Постмодерну зазнала поразки натхнена Просвітництвом класична теорія секуляризації, яка передбачала остаточне відмирання релігії в процесі поступального розширення горизонту людського раціо. Внаслідок руйнації чітко ієрархізованого релігією «сакрального космосу» людина відчула «космічну бездомність»² – і жодні досягнення високорозвиненої цивілізації не в змозі компенсувати цей метафізичний дискомфорт, – адже, попри всі науково-технічні перетворення, людина продовжує усвідомлювати свою смертність, немічність і прагне знову віднайти трансцендентну основу свого існування.

Друга половина ХХ ст. рясніє неспростовними фактами, що свідчать не лише про реванш релігійності у сфері приватного життя індивіда, а й про відновлення соціальної значущості релігії. У 1970-80-х роках виникає «віра без належності» – позаінституційна, позаконфесійна релігійність, що виражає глибоко особистісний, індивідуальний пошук духовності; водночас стають вагомими хрис-

¹ Taylor Ch. A Secular Age / Charles Taylor. – Cambridge, Massachusetts ; London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 2007. – P. 1.

² Berger P. L. The Homeless Mind: Modernization and Consciousness / Peter L. Berger et al. – New York : Random House, 1973. – P. 181–185.

тиянські та ісламські фундаменталістські течії, зростає показник традиційної релігійності на різних континентах, заявляють про себе нові релігійні рухи. Підірвання авторитету західної раціональності та реабілітація міфу готують ґрунт для відродження доісторичної релігійності, поширення окультизму й езотеричних вчень³. Релігійна активність у різних куточках світу спонукала соціологів переглянути та пом'якшити класичну теорію секуляризації. З'явилися соціологічні визначення секуляризаційного процесу не як відмирання релігії, а як трансформації її функцій та проявів у суспільстві: пролунали передчасні заяви про початок «десекуляризації» та «постсекулярність» як визначальну рису сучасності.

Однак сама популярність цих нових понять їх автоматично не легітимізує. Перш ніж проголошувати зворотність секуляризації («де-») чи її завершення («пост-»), варто замислитись, чи не є приклади, які використовуються в аргументації таких заяв, насправді етапами внутрішньої логіки розгортання самої секуляризації. Нездозначність ситуації сучасності актуалізує проблему сутності та витоків секуляризації, виводячи дослідження за межі соціології, зосередженої лише на суспільному вимірі цього феномену, а відтак відсилає до його філософського осмислення.

По-друге, попри релігійне похваллення останніх десятиліть та критичне ставлення Постмодерну до культурно-інтелектуальних парадигм Модерну, сучасна людина залишається у світоглядній системі координат, сконструйованій під впливом модерної ідентичності. А отже, світогляд сучасної людини несе відбиток секуляризації – визначальної риси доби Модерну, – яка впливає на самовизначення та самоздійснення людини в аспектах її стосунку до суспільства, до трансцендентного, до релігійної традиції та моральних цінностей. Тож сьогодні проблема філософського обґрунтування секуляризації стає вагомою не лише в соціокультурному та політичному вимірах, а передусім у контексті екзистенційного запитування людини – у світоглядному вимірі.

Третьою підставою актуалізації філософського дослідження секуляризації є проблема християнських джерел європейської

³ Розмозер Г. Ситуация христианства в эпоху «постмодерна» глазами христианского публициста / Гюнтер Розмозер ; пер. с нем., прим. А. Б. Григорьева // Вопросы философии. – 1991. – № 5. – С. 84; Davie G. Religion in Britain since 1945: believing without Belonging / Grace Davie. – Oxford : Blackwell, 1994. – 226 p.

культури, що постає з огляду на задекларований Модерном розрив з попередньою традицією та втрату християнством духовної монополії в сучасній європейській дійсності.

Тож, прагнучи хоч трохи наблизитись до вирішення акцентованих проблем, у своїй книзі я ставлю три засадничі питання: 1) що таке секуляризація? 2) де витоки секуляризації? 3) як оцінювати наслідки секуляризації? Відповідь на перше питання я намагаюся знайти в палітрі визначень секуляризації, аналізуючи філософський та культурно-історичний контекст їхнього формулювання. Друге питання відсилає моє дослідження до Осьового часу, який став рушієм секуляризації і з якого я розпочинаю відстежувати історичні етапи розгортання секуляризаційного процесу. Що ж до третього питання, то я пропоную до розгляду аналіз різновекторної оцінки секуляризації, але не приховую, що врешті підштовхую читача до висновку про її позитивні наслідки та до оптимістичного погляду на сучасність.

Секуляризація не є причиною кризи сучасності. По-перше, відчуття кризи було притаманне різним епохам і не є безпрецедентним у сьогоденні; до того ж критика сучасності і діагностування кризи є свого роду наслідком віри у міф про «Золотий вік», ідеалізоване минуле, порівняно з яким тепер (яким би століттям не було це «тепер») усе погано. По-друге, секуляризація – це складний тривалий процес, повноцінне розгортання якого стало можливим завдяки унікальному синтезу здобутків Осьового часу, Античної спадщини, християнства та європейського культурно-історичного середовища. Секуляризація є свідченням духовного поступу, хоч, ясна річ, цей процес не є всеосяжним, однорідним; до того ж трапляються прикрі рецидиви у формі псевдорелігій тоталітаризму та сучасної міфотворчості. Секуляризація не призводить до втрати трансцендентного чи відмови від нього – вона зумовлює іманентизацію трансцендентного, подолання прірви між досконалим божественним і нікчемним людським. І внаслідок цього злиття трансцендентне зовсім не вульгаризується, не знецінюється – натомість іманентне, цьогосвітнє, людське переоцінюється і стає значущим.

Секуляризація як процес і секулярність як результат означають, що людина вибудовує нові стосунки з трансцендентним, усвідомлює вагомість своєї діяльності у світі та – що найважливіше – бере на себе відповідальність за свої рішення. Тож секуляризація перед-

бачає не лише розширення людської свободи, й зростання відповідальності людини за цю свободу, а отже, духовну зрілість людини. Справжню сутність стану секулярності можна описати фразою Володимира Вернадського: «... *релігія і філософія, сприйнявши вироблені науковим світоглядом дані, все далі й далі проникають у глибокі тайники людської свідомості*»⁴.

Тож секулярність є продуктивним синтезом релігії, філософії й науки, який виводить людський дух на якісно новий рівень, коли між ними зникає ворожнеча і виникає зв'язок на засадах взаємозбагачення та взаємодоповнення. (До речі, мій особистий науковий інтерес до проблеми секуляризації продиктований потребою примирення, узгодження релігійного, філософського та наукового світоглядів. Ця проблема вперше гостро постала переді мною ще в дитинстві, коли я звела своє перше знайомство з філософією, і надихнула мене до написання роману «Три мости». Тому теперішня монографія є для мене своєрідним логічним продовженням власних пошуків відповіді на питання, що турбувало мене з дуже ранніх років.)

Українське суспільство має потужні християнські корені й водночас, розвинувши власну версію європейського Модерну, відчуває певну ментальну спорідненість із західною парадигмою. Така його історична особливість, вкупі з глобалізаційними процесами, зумовлює актуальність проблеми секуляризації в Україні. Хоч, як може видатися на перший погляд, цей західноєвропейський за своїм походженням феномен не надто близький українській культурі, моя розвідка покликана якраз забезпечити адекватний поняттєво-методологічний інструментарій для подальшого переосмислення специфіки секуляризаційного процесу в українському світоглядному, соціальному та історичному контексті.

Тож запрошую читача разом зі мною розпочати цю подорож, щоб потім самотужки вийти на нові простори філософської рефлексії.

⁴ Вернадский В. И. Труды по всеобщей истории науки. – М.: Наука, 1988. – С. 62.